

Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde İşkence ve Türkleştirme*

Welat Zeydanlıoğlu

Bir kış günü güvenlik bölümünün zemin katında arkadaşım Neval’e ve diğerlerine işkence eden Batılı bir Şarkiyatçı değil, Şarkiyatçılaştırılmış bir Doğuluydu, ‘biz’ den biriydi. ‘Onları ezin’ emrini veren bir Batılı değil, bizden bir Saddam Hüseyin ya da Ali Mehdi idi. Batılı, belki ‘işkence bilmi’nin okullarında işkencecinin hocasıydı. Fakat Neval’in işkencecisi üçüncü dünya insanıydı. Kırılğan bedenler ve zihinler üzerinde yeteneklerini mükemmelleştirirken, bilge Doğulu (Atatürk), duvardaki resimden olan bitene nezaret ediyordu.

Nevzat Soğuk (1993: 377)

Özet

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türk ulus-devletine geçiş Türk askerî elitlerinin teşvik ve müdaafa ettiği sert bir milliyetçilik doğurdu. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte homojen bir “Türk” ulusu yaratmak için bir Türkleştirme programı başlatıldı. Ulus-devlet olma, Türkiye’nin “Batılı” olmasının kriteri olarak görüldü, ancak ülkenin etnik-dinsel çeşitliliği bu projeye bir engeldi. Ulus inşa sürecinin yoğunlaşmasıyla birlikte, farklı dile sahip en büyük Türk olmayan grup olarak Kürtler’in etkisizleştirilmesi bir “gereklik” hâline geldi. “Kürtlüğün” ifade edilmesi, toprak bütünlüğüne bir tehdit ya da tarihsel bir yanılğı olarak değerlendirildi. Yirminci yüzyıl boyunca, askerî ve ideolojik saldırılar; Türkleştirme ve sistematik devlet baskısı dalgaları şeklinde gerçekleşti ve modern Türkiye tarihinin büyük bir kısmında Kürt illeri olağanüstü hâl ile yönetildi. Toplumun “öteki” olarak görülen tüm kesimlerini hedef alan işkence Türkiye’de yaygın ve sistematik bir uygulamadır, buna rağmen Türk modernitesi, işkence ve Kürtlerin Türkleştirilmesi arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından büyük oranda ihmal edilmiştir. Bu makale, işkenceyi Türk modernitesinin ve ulus inşa sürecinin merkezine yerleştirerek 1980’lerdeki Diyarbakır Askeri Cezaevi üzerinden işkencenin zorla asimilasyonun bir aracı olarak kullanılmasını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Milliyetçilik, İşkence, Kürtler, Türkleştirme, Kemalizm.

* Zeydanlıoğlu, Welat. 2009. Torture and Turkification in the Diyarbakir Military Prison. (Der.) Welat Zeydanlıoğlu, John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State* (s. 73-92). Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009.

İşkence, Modernite ve Devlet

Türkiye’de, politik olsun ya da olmasın, çoğu tutuklunun büyük olasılıkla işkence göreceği ya da insani olmayan muameyle maruz kalacağı yazılı olmayan bir kuraldır.¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı’na göre:

Türkiye’de işkence gözaltı süresiyle sınırlı bir sorun değildir. İşkence Türkiye’de idari bir pratik olarak sistematik şekilde uygulanmaktadır. Özgürlüğünden mahrum bırakılmış herkes gözaltının ilk anından itibaren sürekli olarak işkence tehdidi altındadır... Tam da işkence tehdidinin varlığı bir işkence yöntemidir... İşkence sadece bir bilgi edinme yöntemi değildir. Aynı zamanda keyfi bir cezalandırma yoludur. İşkencenin temel amaçlarından biri, eleştirileri ve politik faaliyetleri cezalandırmak ve tüm toplumu terörizm yoluyla manipüle etmektir. Bu, hakkında tahkikat yürütülen ve işkenceye maruz kalanlarla başlar ve oradan tüm topluma yayılır, tüm toplumu uyarır (“*Staying Alive by Accident*”, 1999: 23).

Anayasada yasaklanmış olmasına (17. Madde, 1982) ve Türkiye işkence ve kötü muamelenin önlenmesine ilişkin çeşitli uluslararası sözleşmelere imza atmış olmasına² rağmen, Türkiye’de işkence sistematik olarak uygulanmaktadır. Son yıllarda, Avrupa Birliği üyeliğinin gerekleri çerçevesinde Türkiye önemli yasal ve anayasal reformları kabul etti ve birçok Türk hükümeti şiddete “sıfır tolerans” politikası sözü verdi.³ Yakın zamanda *Türkiye İnsan Hakları Vakfı*, 1980 askeri müdahalesinden bu yana Türkiye’de yarım milyondan fazla insanın işkence gördüğünü gösteren istatistikler yayımladı (2008).⁴ Bundan başka, 2008’in Ağustos ayında bir meclis araştırmasının sonuçlarını açıklarken, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin, 2006-2007 yılları arasında yaklaşık 5000 kişinin polis ve jandarma elinde işkence ya da kötü muameleye maruz kaldığına ilişkin adli makamlara şikâyetle bulunduğunu kabul etti (“Bakan Akkaya”, 2008). 2008’in Ekim ayında, Bakan Şahin, hiç beklenmedik bir şey yaptı ve gözaltında cezaevi görevlileri tarafından dövülerek öldürülen insan hakları aktivistinin ailesinden “hükümet ve devlet adına” özür diledi (“Turkey Apology Over”, 2008). Son dönemlerde, insan hakları alanında çalışan uzmanlar, “Hükümetin, görünüşte sıfır tolerans politikası sözüne rağmen, tüm verilerin işkencenin hâlâ yaygın, resmi olarak göz yumulan ve kanıksanan ve dolayısıyla Türkiye’de devlet politikasının parçası ve sistematik bir pratik

¹ Birleşmiş Milletlerin İşkenceye Karşı Sözleşmesi’nde işkence şöyle tanımlanır: “Bir şahsa veya bir üçüncü şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gözetken herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatiyle uygulanan fiziki veya manevi ağır acı veya ızdırap veren bir fiil anlamına gelir.”

² Türkiye çeşitli ilgili uluslararası sözleşmelere imza atmıştır, örneğin, İşkenceye karşı BM Sözleşmesi, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması için Avrupa Sözleşmesi, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.

³ Örneğin bkz. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 2007 genel seçimlerindeki zaferinin ardından 31 Ağustos’ta hükümetinin işkencenin kökünü kazıma sözüne ilişkin yaptığı konuşma. Ayrıca bkz. *Human Rights Watch*, “Turkey: EU Bid Hinges on Further Rights Reforms”, 14 Haziran 2004, görülme tarihi 19 Şubat 2009, <http://hrw.org/en/news/2004/06/14/turkey-eu-bid-hinges-further-rights-reforms>.

⁴ Bu tip istatistikler çeşitli ulusal ve uluslararası insan hakları örgütleri ve kuruluşları tarafından da doğrulanmaktadır. Örneğin, *Uluslararası Af Örgütü* (AI), *İnsan Hakları İzleme Örgütü* (HRW), *Avrupa İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Komitesi* (CPT), *Kürt İnsan Hakları Projesi* (KHRP), *Türkiye İnsan Hakları Derneği* (İHD), *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği* (Mazlum-Der).

olduğunu gösterdiğini” söylüyorlar (Yıldız & Muller, 2008: 50). Türkiye’de ayrıca son yıllarda tutuklu üzerinde görünürde iz bırakmayan işkence uygulamalarına, yani Darius Rejali’nin “temiz teknikler” ya da “gizli işkence” dediği daha zor tespit edilen, hileli yöntemlere doğru bir geçiş vardır (2007: 4).⁵ Bunlar, temel ihtiyaçları karşılamama, yüksek basınçlı su sıkma, ölüm tehdidi, uykudan ve duyuusal ihtiyaçlardan mahrum bırakma, saldırı, cinsel taciz ve sahte infaz olarak sıralanabilir (Yıldız & Muller: 45-46). Kısaca, işkencenin kökünü kazıma sözüne ve önemli reformlara rağmen, Türk Devleti’nin “düşman” kabul edilen kişilerin davranışlarını dönüştürmek amacıyla işkenceye yaygın kullanılan bir araç olarak bilinçli bir şekilde arka çıkan “habitus”u güçlü bir biçimde yerinde durmaktadır.

Türkiye’de düşman “öteki” olarak tanımlanan değişik grupları hedef alan sistematik işkencenin sürekliliği; özelde işkenceyi, genelde de devlet şiddetini Türkiye’nin ulus inşa projesinin tarihsel süreci içine yerleştirmeden tam olarak anlaşılamaz. Burada demek istediğim, Türkiye’de işkencenin zamanla ülkenin daha modern ve “Avrupalı” olmasıyla ortadan kalkması beklenen, despotik geçmişinden kalma bir anakronizm olmadığı; daha ziyade Türkiye’nin Türkçe konuşanlardan oluşan homojen bir ulus-devlet olarak kurulması ve sürdürülmesiyle doğrudan bağlantılı olduğudur. Diğer bir deyişle, Türkiye yeni vizyonu homojenlik yaratmak olan bir ulus devlet haline geldikçe işkence yeni amaçlar için kullanılmaya başlandı. Bunları söylerken aklımda Darius Rejali’nin görüşleri var. Rejali, İran’da işkencenin bir anakronizm değil, tersine İran’ın halihazırda “modern” olduğunun bir işareti olduğunu; hatta işkencenin farklı rejimler tarafından kullanılmasının İran’ın ve genelde tüm ulus-devletlerin modernliğinin bir göstergesi olduğunu söyler. Rejali, toplumların işkenceyi bırakmadan da moderniteye geçiş yapabileceklerini iddia eder. İran’daki rejimlerin işkenceyi eskiden olduğu gibi gösterişli kamusal törenlerle bedenleri cezalandırmada kullanmak yerine; tebanın düşüncelerini disipline etmekte kullanarak işkence pratiğine son vermeden onu nasıl dönüştürüp sistematize ettiğini gösterir (Rejali, 2007: 62-81). Michel Foucault da, Batı Avrupa’da on sekizinci yüzyıl öncesinde hâkim olan korkunç işkence pratiklerinin ve ayinsel infazların yerini zamanla kendi kendini denetleyen özneleri yaratacak, sürekli bir disiplin ve gözetime dayanan daha incelikli “acı teknikleri”nin aldığını göstermiştir (1979). Ancak şunu eklemek gerekir ki, Avrupalı devletler kendi vatandaşlarına bu şekilde işkence etmeyi bırakmış olsalar da, tüm dünyadaki sömürgelerinde en vahşi işkence pratiklerini sistematik olarak kullanmaya devam ettiler (Graham, 2001: 230).⁶

1990 yılında Antonio Cassese “günümüzde işkencenin neredeyse tamamen devletlerin teşviki ya da onların katılımıyla gerçekleştiği”ni söyledi (93). Bu sözler, o gün olduğu gibi bugün de geçerliliğini korumaktadır. *Uluslararası Af Örgütü*’nün 2007’de seksen birden fazla ülkede hükümetlerin yaptığı işkence ve diğer zalimane veya onur kırıcı muamele vakalarını belgedikleri en son dünya raporu bunu doğrulamaktadır (2008). Herbert Kelman işkenceyi yetkili makamların doğrudan talimatıyla başlatılan ya da iktidardakilerin açıkça onaylamasa bile bu tip davranışları en azından hoş gördüğü bir “itaat suçu” olarak niteler (1995: 19-34). İşkencenin hâlen siyasetin bir aracı olarak kullanılması modern ulus devletinin doğasıyla doğrudan bağlantılıdır. Devletin güvenliğine, bütünlüğüne veya kimliğine, iç ya da dış

⁵ Rejali, 1970’den beri insan hakları ihlallerinin izlenmesindeki artış, işkencenin kullanımını azaltmadığını, sadece işkence uygulayan rejimlerin tespit etmesi daha zor “temiz” yöntemlere ittiğine işaret eder. Özellikle de elektrik işkencesinin ve çok teknolojilerinin yükselişini bu eğilimin bir göstergesi olarak görür (2007: 4).

⁶ Ayrıca bkz. Elkins, Caroline. 2005. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain’s Gulag in Kenya*. New York: Henry Holt & Co.; Lazreg, Marnia. 2007. *Torture and the Twilight of Empire: from Algiers to Baghdad*, NJ & Oxford: Princeton University Press; Parry, John T. 2010. *Understanding Torture: Law, Culture and State Violence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

kaynaklardan gelecek herhangi bir tehdit, bu tehditlere yanıt vermek için baskıcı yolların kullanımına ve sistematik işkence uygulamalarına zemin hazırlar. İşkence, “yıkıcı” gruplar hakkında bilgi sağlayarak toplum üzerinde kontrol kurmaya yarayan bir devlet mekanizması olarak kullanılabilir. Ancak, araştırmacıların işkence altında elde edilen bilginin faydasına⁷ ve bu pratiklerin sadece istihbarat toplama olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına dair soru işaretleri vardır. Tarihsel olarak işkence, devletlerin kendi hâkimiyetlerini ileri sürmelerine, hukuk ve düzeni devam ettirmelerine yardımcı olur ve ulusal kimlik oluşumunun ve bunun sürdürülmesinin önemli bir aracıdır.⁸ Öyleyse, şu anki “teröre karşı savaş”ın ve bu savaşın ayrılmaz bir parçası olan işkencenin, “kötülüğe karşı savaş” ve “[Batı] uygarlığını koruma mücadelesi”nin bir gereği olarak meşrulaştırılması şaşırtıcı değildir (“Bush: Nation in Struggle”, 2006).

Bu tip durumlarda, işkence ideolojik olarak meşru sayılır ve işkence yapanlar “işkenceci” olarak değil, ulusu kahramanca koruyan “güvenlik güçleri” ya da “anti-terör birimleri” olarak görülür. Bu söylem, potansiyel hedefleri insanlıktan çıkartıp, onları “devlet düşmanı”, “terörist” ya da “hain” ilan ederken; pratikte onları devlet korumasının dışına atmakta ve vatandaşlık haklarını yok saymaktadır. Mağdurlar işkence yapan devletin vatandaşlarıysa, genelde o toplum içindeki (işkencecinin ait olduğu) egemen siyasi, etnik ya da dinî cemaatin üyesi değildirler. Gerçekten de, mağdur’un etnik-dinî ya da siyasi kimliği tam da hedef olarak görülme sebebi olabilir (Kelman, 1995: 32). Marnia Lazreg, Fransız sömürgeciliği ve Cezayir’deki işkence üzerine yaptığı çok önemli çalışmasında, bir siyasi pratik olarak işkence ortaya çıktığı toplumsal durumun bir parçasıdır der.

İşkence durumu, bir odaya atılmış bir kaç alet, işkenceci ve onun kurbanından ibaret değildir. Bu kendi dokusu olan planlı bir ortamdır. Bir anlam düzeneği, bir mantığı ve gerekçesi vardır. Bunlar olmadan değil psikik, fiziksel acı bile anlaşılmaz ve etkisizdir. Sosyal bir durum olarak işkencede; hafıza, kimlik ve kültür fikirler ve algılar, deneyimler ve ideallerden oluşan bir ağ örür (2007: 6).

Türk Ulusunun İnşası ve Kürtlerin Türkleştirilmesi

Türkiye’deki işkenceyi anlamının en iyi yolu, onu Türkiye’nin ulus-inşa projesinin ayrılmaz bir parçası olarak görmekten geçer. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, öncelikli hedefi “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” olan bir rejim inşa etti. Atatürk’ün ardından Kemalistler olarak adlandırılan, yeni Türk ulusalcı eliti, Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan etnik-dinî çeşitliliği olan toplumu ilerlemeye bir engel olarak gördü ve Batılı devletin üstünlüğü fikrinden hareketle ancak homojen ve seküler bir ulus-devletin başarılı olacağını düşündü. Büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan 1920’deki Sevr Anlaşması’nda vücut bulan

⁷ Örneğin Rejali, henüz, “patlamaya hazır bir bomba”yı açığa çıkaran bir işkence vakasının belgelenmediğine ve işkencenin diğer istihbarat biçimlerine kıyasla güvenilmez bilgiler üretmeye daha yatkın olduğuna işaret eder (2007: 23-25). Ayrıca Bkz. Janzekovic, John. 2009. Torture: Ticking bombs and slippery slopes. (Ed.) Welat Zeydanlıoğlu ve John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*, (ed), Oxford: Inter-Disciplinary Press.

⁸ Örnek olarak Bangladesh örneğine bkz. Shahabuddin, Mohammad. 2009. International Law and Ethnic Conflicts in a World of Multi-Nation States: The Case of Chittagong Hill Tracts (CHT), Bangladesh. (Ed.) Welat Zeydanlıoğlu ve John T. Parry, *Rights, Citizenship & Torture: Perspectives on Evil, Law and the State*. Oxford: Inter-Disciplinary Press.

Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük düşürücü parçalanışının yarattığı travma da bu zihniyeti besliyordu. Kemalist rejim, toprak bütünlüğünü korumaya, Türk dili ve kültürüne dayanan seküler ve batılı bir "ulusal kimlik" üzerinden toplumsal birliği yaratmaya çalıştı. Etnik tahakküm ve zorunlu asimilasyon yoluyla etnik farklılıkları ortadan kaldıran otoriter bir homojenleştirme projesini başlattı.

Atatürk'ün halefi ve Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1925'te Türk Devleti'nin politikasını şu sözlerle tarif etti:

Biz açıkça milliyetçiyiz ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk çoğunluğunun yanında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun vazifemiz türk vatani içinde Türk olmayanları türkleştirmektir. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek öğeleri yok edeceğiz. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk ve Türkçü olmalarıdır (aktaran Yıldız, 2001: 155-156).

Beş yıl sonra, önde gelen Kemalist ideologlardan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt yaptığı bir konuşmada, bu resmî duruşu son derece net bir şekilde dile getirir: "Benim kat'î fikrim şudur ki, dost ve düşman duysun, bu ülkenin efendileri Türklerdir. Türk vatanında saf Türk olmayanların tek bir hakkı vardır, o da hizmetçi ve köle olma hakkıdır" (aktaran Yıldız, 2001: 210).

Homojen bir Türk ulusu yaratma projesi, kültürel ve dilsel olarak Türk olmayan en büyük milletle, yani Kürtlerle uğraşırken büyük bir sorunla karşılaştı. Türk millî tarihini yeniden inşa ederken, devlet, Türk ırkının "uygarlaştırıcı bir ırk" olduğunu, tüm Anadolu uygarlıklarının Türk ırkından geldiğini kabul eden; dünyadaki tüm dillerin kaynağının Türkçe olduğunu "kanıtlayan" sözde-bilimsel bilgi üretimini destekledi (Beşikçi, 1997). Bu "Türk Şarkiyatçı" söylemi, Kürtleri yeni Türk milleti içine yerleştirme sorununu çözdü ve Kürtler'in "Türklüklerini" unutan "Dağ Türkleri" olduğu şeklindeki tez, resmi devlet söyleminin bir parçası haline geldi (Zeydanlıoğlu, 2008). Bu sayede, Kürtleri zorla türkleştirme hedefi bu yeni "bilimsel" kanıtla meşrulaştırılmış oldu. Rejim, Kürt varlığına işaret eden tarihsel objeleri ve anıtları harap ederek, Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde "Kürdistan" olarak bilinen bölgeye haritalarda ve resmî belgelerde yapılan tüm göndermeleri ortadan kaldırarak Kürt kimliğine ilişkin her türlü bahsi yok etmeyi istedi. Mekânı Türkleştirmenin bir parçası olarak da Kürt kasaba ve köylerinin isimleri Türkçeleştirildi ve okullar, resmi binalar ve hatta dağlar (Türk bayrağının sembolü olan) hilal ve yıldızla ve "Ne mutlu Türk'üm diyene!" gibi çeşitli şovenist sloganlarla bezendi. O zamanlardan beri, Kürt illeri zorunlu nüfus iskânının, devlet terörünün ve etnik zulmün Kürtler için gündelik bir deneyim haline geldiği "sömürgeci yöntemlerle" yönetilmektedir (Zeydanlıoğlu, 2008).

1980 Askerî Darbesi

Türk ordusu kendisini milletin koruyucusu olarak görür. Güçlü Kemalist ordu, ülkeyi algıladığı iç tehditlere karşı savunmak için şimdiye kadar üç askerî darbe (1960, 1971, 1989) yaparak yönetime müdahale etmiştir.⁹ Ordunun, yıkıcı sol ve Kürt ulusalcı hareketlerini ulus

⁹ Eğer ordunun hükümetleri darbeye tehdit ettiği ya da yasal ve yasadışı yollarla istifaya "zorladığı" dolaylı askerî müdahaleleri ya da *muhtıra darbelerini* dâhil edecek olursak bu kronoloji uzatılabilir. Örneğin, 1997 yılında askerlerin yönlendirdiği kampanya, geniş halk kesimleri tarafından seçilmiş İslamcı hükümeti istifaya

ve toprak bütünlüğüne ilişkin temel Kemalist değerlere bir saldırı olarak algılaması, 12 Eylül 1980'deki darbeye zemin hazırladı. Bu askerî müdahaleyi takip eden dönem ve devamındaki 1982 Anayasası, Kemalizm adına yapılan sistematik ve yaygın baskı yöntemlerinin de habercisi oldu:

Toplam 650.000 kişi gözaltına alındı. Şüpheliler dövüldü ya da işkence gördü. 500'den fazla kişi gözaltında işkence sonucu hayatını yitirdi; 85.000 kişi örgütlü düşünce suçu işlemekten yargılandı; 1.683.000 kişi resmi olarak fişlendi; 348.000 Türk ve Kürt'e yurtdışına çıkış yasağı getirildi; 15.509 kişi siyasi sebeplerle işinden atıldı; 114.000 kitaba el konuldu ve bu kitaplar yakıldı; 937 film yasaklandı; 2.729 yazar, çevirmen, gazeteci ve aktör fikirlerini ifade ettikleri gerekçesiyle yargılandı (İmset, 1996: 60).

Türk devletinin Kürtleri zorla asimile etme projesi, her zaman inatçı bir direnişle karşılaşmıştır ve bu nedenle Türkiye'nin doğusundaki ağırlıklı olarak Kürt olan illerde Cumhuriyet tarihinin büyük bir kısmında olağanüstü hâl kuralları yürürlükte olmuştur.¹⁰ O yüzden 1980 darbesi ertesinde, Kürt bölgesinin millî birliğe özel bir tehdit olarak görülüp Türk ordusunun büyük kısmının yaygın bir türkleştirme planına nezaret etmek için bölgeye konuşlandırılması şaşırtıcı değildir (McDowall, 2000: 414). Bu plan, siyasi partilerin, gazetelerin, yayınevlerinin ve hayır kuruluşlarının kapatılması yoluyla Kürtlerin var olan tüm kültürel ve siyasi ifade yollarını bertaraf etmeyi amaçlamıştı. Yeni anayasanın 89. maddesi, "Hiçbir parti Türkçe dışındaki bir dilin ve kültürün korunması, geliştirilmesi ve yayılmasıyla uğraşamaz" diyerek Kürtlerin siyasi temsil hakkını yasaklamıştı. Anayasa aynı zamanda, Kürt dili üzerindeki yasağı anayasal bir yasak haline getirmişti.¹¹

Diyarbakır Askeri Cezaevi Örneği

"Vahşet dönemi" ya da "Diyarbakır cehennemi" dendiğinde genelde, Kürt bölgesinde o zaman yeni yapılan Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'ndeki mahkûmların korkunç biçimlerde sistematik işkencelere maruz kaldığı 1980'lerin başı ve ortası (özellikle de 1981-1984 yılları arası) kastedilir. Diyarbakır'da gerçekleşen vahşet, büyük oranda kişisel

etmek zorunda bıraktı. Daha yakın zamanda, 27 Nisan 2007 tarihinde ordu, internet sitesinde yayımladığı bir açıklamada, hükümeti darbeye tehdit etti: Ulu Önder [Musta Kemal] Atatürk'ün "Ne mutlu Türk'üm diyene" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. 2007 (27 Nisan). *Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı*, 27 Nisan Tarihli Basın Açıklaması. http://tsk.mil.tr/10_ARSIC/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_o8.html (Erişim Tarihi 1 Ekim 2008).

¹⁰ Kürt etnik kimliğinin ifadesinin tüm bu süreç boyunca durağan olmadığını, aksine yerel, bölgesel ve küresel dinamikler ve söylemler tarafından sürekli olarak dönüştürüldüğünü hatırlamak gerekir. Bununla beraber en başından beri Türkiye'nin tutumu; değişik şekillerde formüle edilip anlaşılan, ama daima olumsuzlanması, hedef alınması ve susturulması gereken bir "Kürtlük" tehdidi olduğudur.

¹¹ Madde 28/2, "Kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde yayım yapılamaz" demektir. Bunlar, "Türk devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki dillerdir" (2932. Madde). Burada özel olarak kastedilen Kürtçe'dir. 1991 yılına kadar yürürlükten kaldırılmayan 2932. Maddeye göre, "Türk vatandaşlarının ana dili Türkçe'dir." Madde 42/9'a göre ise "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez." Bkz. Kangas, T. Skutnabb & Bucak, Sertaç. 1994. Killing a Mother Tongue: How the Kurds are Deprived of Linguistic Human Rights. (Ed.) T. Skutnabb-Kangas ve R. Phillipson, *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin & New York: Gruyter.

tanıklıklar, anlatılar ve oyunlar aracılığıyla belgelendi.¹² Resmî olaraksa ya inkâr edildi ya da Türk devletinin ve milletinin korunması için kaçınılmaz görüldü. Yetkililer bu tanıklıkların basılmasını ve yayılmasını engellemek için her yola başvurdular ve bugüne kadar hem Türk kamuoyu hem de uluslararası toplum Diyarbakır'daki olaylardan genel anlamda habersiz kaldı. Üstelik Sivil Toplum Kuruluşları'nın kampanyalarına rağmen,¹³ bugüne kadar işkencecilerin hiç biri yargılanmadı.¹⁴ Hâlbuki bu dönem, Kürt toplumsal hafızasında ve Kürt ulusalcılığında oldukça önemli bir yer tutar. Bu sadece uygulanan pratiklerin saf vahşetinden ileri gelmez, aynı zamanda işkence gören çok sayıda Kürt'ün ve onların akrabalarının bundan çok değişik şekillerde etkilenmiş olmasındandır. Kürt bölgesinin resmi olmayan başkenti Diyarbakır'daki uygulamaların, ulusal ayrılıkçı fikirlerin kristalize olmasında ve bir kuşak Kürt'ün radikalleşmesinde, büyük kısmının da bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla 1984 yılında silahlı mücadele başlatan Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) militan kadrolarına katılmasında önemli bir rol oynadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Hakan Yavuz'un dediği gibi, "1980 darbesi ve onun zalimliği Kürtler arasında bir abluka algısının yaratılmasına katkıda bulunmuş, onları geleceklerinin Türk devleti tarafından baskı altında tutulduğunu ve sınırlandırıldığını düşünmeye sevk etmiştir" (2001: 12). Tarihin bir ironisi olarak zorla Türkleştirme siyaseti, Kürtleri bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için ulusal silahlı mücadeleye iterek tam da engellemeye çalıştığı şeyi kendisi yapmıştır. Eski mahkûmlardan Selim Dindar'ın yorumuyla:

Ben siyasi bir insan değilim. Bu tip konularda çok fazla bilgili değilim. Ama 12 Eylül herkesin Kürt sorununun farkına varmasını sağladı ve bu sorunu dünyanın gündemine taşıdı. Cezaevindeki vahşet olmasaydı, Kürt sorunu bu kadar erken görünür olmazdı. Diyarbakır Cezaevi'ndeki insanlardan militanlar yarattılar. Bu insanların yüzde 80'i [silah alıp] dağa çıktılar. Bu tip bir vahşet yaşadıktan sonra normal bir yaşam sürdürmek bir insan için çok zordu. Bilirsiniz, "PKK hareketi 1984 yılında hızla ortaya çıktı" denir, bu tarih pek çok insanın Diyarbakır Cezaevi'nden salındığı tarihtir (Düzel, 2003).

¹² Tanıklıklar ve basılmış ilgili çalışmalar için bkz. örneğin Mavioğlu, Ertuğrul. 2004. *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: Babil Yayınları; *Serbestî* dergisinin özel sayısı, "Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi". 2003 (14 Eylül/Ekim); Çürükkaya, Selim. 2006. *O Türkiyü Söyle*. İstanbul: Komal Yayınları; Güven, Oğuz. 2007. *Zordur Zorda Gülmek: 78 Kuşağı*. İstanbul: Güncel Yayıncılık; Zana, Mehdi. 1997. *Prison No.5: Eleven Years in Turkish Jails*. Watertown, MA: Blue Crane Books; Amnesty International. 1985. *Turkey: Testimony on Turkey*. London: AI Publications; Kutlu, Haşim. 1989. *12 Eylül Cezaevleri: Olaylar, Sorunlar, Çözüm Yolları*. İstanbul: Alan Yayıncılık; Bozyel, Bayram. 2007. *Diyarbakır 5 Nolu*. Diyarbakır: Deng Yayınları; Baştürk, Mesut. 2007. *Esat, Polat ve Azat*. İstanbul: Tevn Yayınları; Miroğlu, Orhan. 2004. *Dijwar: Onlara Dair Herşey*. İstanbul: Avesta. *Serbestî*'nin 2003 yılındaki özel sayısında (s.205) yayımlanmış tanıklıkların geniş bir listesi vardır. <http://www.diyarbakirzindani.com> adlı web sitesinde hem Türkçe hem de Kürtçe büyük bir tanıklık koleksiyonu ve ilgili materyal bulunmaktadır. *Fasting to Topple Walls (Duvarı Yıkma için Açlık Grevi)*, Yusuf Yeşilöz, 2003) adlı belgesel Diyarbakır Cezaevi'nde yatmış siyasi Kürt mahkûmların Avrupa'da sürgündeki yaşamlarını anlatır. *Roni Film Productions* isimli bir şirket de şu an Diyarbakır'daki olaylar üzerine kurulu bir film yapmaktadır, daha fazla bilgi için bkz <http://www.ronifilm.com>.

¹³ Son dönemdeki bir kampanya için bkz Çakır, Bawer. 2008 (11 Eylül). Aydımlar Diyarbakır Cezaevi Olaylarıyla Yüzleşme Çağrısında Bulundu". *Bianet.org*. <http://bianet.org/bianet/kategori/bianet/109651/aydinlar-diyarbakir-cezaevi-olaylariyla-yuzlesme-cagrisinda-bulundu> (Erişim Tarihi 6 Şubat 2009).

¹⁴ Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevinin yöneticisi Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım 1988 yılında İstanbul'da eski bir mahkûm tarafından halk otobüsünde öldürüldü. Öldürüldüğünde binbaşılığa terfisini almış, ayrıca Anadolu şehirlerinden Aksaray'da adına bir anıt dikilmişti.

Her zaman olduğu gibi mağdurların tanıklıklarının zenginliğine karşın, işkencecilerin veya onların üslerinin tanıklığı çok azdır. Son dönemde, 12 Eylül darbesini yöneten eski General Kenan Evren hem darbe öncesinde hem de sonrasında tüm Türkiye’deki gözaltı merkezleri ve cezaevlerinde işkencenin aslında rutin bir uygulama olduğunu açıkladı. Ancak, Evren’e göre darbe sonrasında cezaevlerinde olan işkence, darbe öncesinde cezaevlerini yöneten ve gardiyanlara kötü davranan mahkûmlardan alınan öçten başka bir şey değildi (Bila, 2007: 9-11).¹⁵ Evren’in yüzeysel açıklaması, genel olarak solculara, özelde de Diyarbakır’da Kürtlere uygulanan işkencenin son derece aşikâr sistematüğini ve vahşetini açıklamaz.

Her ne kadar kullanılan tüm işkence yöntemlerini saymak mümkün olmasa da, tanıklıklar en yaygın uygulamaların şunlar olduğunu ortaya koyuyor: yoğun ve sistematik dayak, saç çekme, çıplak bırakma, göz bağlama ve ıslatma, tecrit, gardiyanların hakaretleri, Yüzbaşı Esat Oktay Yıldırım’a ve çıplak mahkûmların mahrem yerlerini ısırma üzere eğitilmiş Alman kurt köpeği “Jo”ya selam durma zorunluluğu, uzun süreler uykusuz, susuz, yemeksiz ve çeşitli duyulardan mahrum bırakma, falaka (ayakların altına vurulması), “Filistin Askısı” (kollardan asma), belli bir pozisyonda uzun süre bekletme ya da mahkûmları uzun süre ayakta tutma, çok sıcak ya da soğukta aşırı egzersiz yaptırma, organların ve cinsel organların sıkılması ya da ezilmesi, çıplak mahkûmları üstüste yığma, boğma ve sahte infaz, elektrik verme (özellikle de cinsel organlara), sigarayla yakma, tırnakları ve sağlıklı dişleri çekme, sağlıklı mahkûmları tüberkülozluyla bir araya koyma, cinsel aşağılama ve saldırı, rektal inceleme, mahkûmları birbirini dövme, cinsel olarak birbirini aşağılamaya/tecavüz etmeye ve birbirlerinin üzerine idrar yapmaya zorlama, anüse cop sokma, zorla çürümüş/bozulmuş yiyecekleri ya da dışkı¹⁶ yedirme, (gardiyanların “disko” dediği) cezaevinin lağımında banyo yaptırma.¹⁷

11 yılını cezaevinde geçiren, Diyarbakır eski Belediye Başkanı Mehdi Zana şöyle anlatır:

Cezaevine yeni bir mahkûm geldiğinde, Yüzbaşı Esat onu girişte karşılar ve sonra bir gardiyana dönüp “onu banyoya hazırla; sonra da yatakhaneye götür” derdi. Bu bir ritüeldi. Yaklaşık yirmi gardiyan mahkûmla giderdi. Güzel bir hoşgeldin dayağı atarlar, sonra da baygın bir şekilde “banyo”ya, onu bir kaç saat içinde tutacakları içi bok dolu küvete süreklerlerdi. Bazen, ona “Ye şimdi!” derlerdi. Bazen de yeni geleni çıplak olarak dışkılarının üstünde bir tabureye oturtur, onu iki gün o tehlikeli ve asitli kokunun içinde bırakırlardı. Ya da onu dışkıyla kaplanmış halde alır, ağzına kadar mahkûm dolu bir hücrenin içine atarlardı. Bir kaç saat sonra onu alıp tekrar dışkıyla dolu hücreye kitleyip bir kaç gece daha orada tutarlardı. Yayılan asitli koku yüzünden hücreden

¹⁵ Aynı röportajda, Evren, Kürt dilini yasaklamanın yanlış olduğunu da kabul eder.

¹⁶ Bu tip devlet terörü uygulamaları sadece cezaevine mahsus değildi. Buna bir örnek Kürt bölgesinde, Cizre’ye yakın Yeşilyurt köyünde gerçekleşir. 14 Ocak 1989 tarihinde özel komando birliklerinin PKK varlığı şüphesiyle bu köye düzenlediği gece baskını sonucunda, bazı köylüler çok sert biçimde dövülür ve bazılarını zorla insan dışkısı yedirilir. Bu vaka *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*’ne başarıyla taşınmış ve Türk hükümeti Yeşilyurt köylülerine oldukça ağır tazminat cezası ödemek zorunda kalmıştır. Cizre Jandarma komutanı, Binbaşı Cafer Tayyar Çağlayan ve baskını yöneten görevliler ilk başta açığa alınmalarına rağmen daha sonra terfi etmişlerdir. Daha fazla detay için bkz. Kaplan, Hasip. 2001. *Bir Onur Kavgası: Cizre’den Strasbourg’a Yeşilyurt Dışkı Yedirme Davası*, İstanbul: Belge Yayıncılık.

¹⁷ Her ne kadar Diyarbakır’da mahkûmların çoğu erkek olsa da, bir kaç kadın mahkûm da vardı ve bazı işkence teknikleri onlar için özel olarak geliştirilmişti. Örnek için bkz Nuran Çamlı Maraşlı’nın *Serbesti*’de çıkan tanıklığı (2003: 185-186) ve Mavioğlu (2004: 167-177).

çıkıldığında solgun ve zehirlenmiş olurdu. Başka zamanlarda da, gözleri kapalı, elleri bağlı şekilde, sıçan dolu bir hücrede iki gün boyunca tecritte bırakılırdı (1997: 25).

Tüm bu işkenceler, mahkûm yaşamının mutlak itaat, yorucu tatbikatlar, kesin kurallar, sürekli denetimler, uygun adım yürüyüş ve marşlardan oluştuğu terör ve topyekün militarizasyon atmosferinde gerçekleşiyordu. Bu alanın uzmanlarından Murat Paker aslında “işkence” teriminin Diyarbakır ve diğer cezaevlerinde o zaman olan şeyleri tam olarak yansıtmadığını söyler. Çünkü işkencecinin gözünde “iyi” ya da “başarılı” işkencenin amacı mahkûmu sakat bırakmak ya da öldürmek değil, onu “konuşturmak.” Hâlbuki Paker, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nin daha çok bir “toplama kampı” gibi görülmesi gerektiğini savunur (Paker, 2004: 12). Mehdi Zana’nın verdiği örnek, işkencenin bilgi almaktan çok asıl olarak mahkûmları “kırmaya” ve aşağılamaya yönelik olduğunu gösterir:

Yaklaşık 50 mahkûmu hücreden çıkartır ve herkesin önünde birimize sopayı tutturur, başka birini de onun üzerine oturturlardı. Sapanın üzerine oturmayı reddettiğimizde, bir anda bizi dövmeye başlardı. Çok azımız pes ederdi. Daha sonra isyankârı cezalandırmak ve aşağılamak için gardiyanlar yedi sekiz kişilik gruplar halinde takım olurlardı. Hepimizin önünde ona sopayla sodomize etmişler ve her tarafı kan olmuş sopayı çıkartıp, emmesi için ağzına tıkmışlardı. Bu deneyden geçenler aylar boyu yıkılmış, erkeklikleri parçalanmış bir halde yaşadılar. Onları neşelendirmeye çalışırdık. Bu korkunç işkenceden geçmemek için mahkûmlar teslim oldu. Artık “Ne mutlu Türk’üm diyene”, “Bir Türk dünyaya bedeldir” ya da “Türkler işgal ettikleri tüm ülkelere uygarlık götürdüler” diye bağırarak zorundaydılar (Zana, 1997: 18-19).

Bu uygulamaların sertliğini ve vahşetini gözardı etmeden, yukarıdaki örnekte ve diğer tanıklıklarda ortaya çıkan önemli bir tema da Diyarbakır’daki işkencenin “etnik karakter”idir. Diğer bir deyişle, işkence uygulamaları Kürt mahkûmların Türkleştirilmesini amaçlamıştır. Şu da çok açıktır ki, aynı dönemde solcu aktivistler de Mamak ve Metris gibi sistematik işkencenin uygulandığı Türkiye’deki pek çok gözaltı merkezinde ve cezaevinde işkenceden kendi paylarına düşeni aldılar. Bununla birlikte, eski bir mahkûm ve Kürt siyasetçi olan Nazif Kaleli’nin deyişiyle, “Diyarbakır farklı bir şeydi... Çünkü Diyarbakır’ın kimliği farklıydı ve tüm bu uygulamalar bu kimliği hedef alıyordu” (*Serbestî*, 2003: 19).

Buna pek çok örnek verilebilir ancak Kürt yazar Selahattin Bulut’un aşağıda anlattıkları oldukça açıklayıcıdır:

8 nolu hücrede yaşlı bir adam vardı. Onun sesi sürekli kulağımda yankılanıyordu; “Ben Türk oğlu Türk’üm, Ben Türk oğlu Türk’üm.” Aynı ses, aynı tonda, sürekli olarak duyuluyordu. Bir gün, hücredeki suyu dışarıya atalım diye hücrenin kapılarını açtılar. O sesi tekrar duydum: “Ben Türk oğlu Türk’üm...”. Kafamı kaldırdım; köşede bir adam dikiliyordu. Bakmamız yasaktı ama ben yine de bakmıştım. Önümde duran ve sesin sahibi olan kişi Derik’ten bir muhtardı. Onu dışardan tanıyordum. Yaklaşık 65 yaşlarındaydı. Adı İsmail’di. Onu niye getirdiklerini merak ettim. Yaşlı olduğu, okuma yazma bilmediği ve çok az Türkçe konuştuğu için onu da çok fena dövmüşler fakat askeri marşlardan bir tanesini bile ezberden söylemeyi ona öğretememişlerdi. Ona bir şey söyletme zorundaydılar, onlar da “Ben Türk oğlu Türk’üm” dedirtiyorlardı. O da bunu durmadan tekrar ediyordu (aktaran Mavioglu, 2004: 142).

Tanıklıklar Türk millî marşının, “Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi”nin, askerî ve aşırı milliyetçi marşların ve “Bir Türk dünyaya bedel” gibi sloganların sürekli ezberden

okunmasının, hapsedilen Kürtlerin türkleştirilmesini hedefleyen yoğun “hapishane eğitim programının” parçası olduğunu gösterir. Tanıklıklar pek çok Kürt mahkûmun Türkçe konuşmadığını ya da çok az konuştuğunu ya da okuryazar olmadığını belirtir. Nazif Kaleli bunu şöyle açıklar:

Yapmak zorunda bırakıldığımız şey bizim kişiliklerimizi parçalamaya yönelmişti. Türk olmamıza rağmen, bizi ‘Türk’üm, doğruyum’ diye bağırıyorlardı. Bize yaklaşık 50-60 tane milliyetçi marşı ezberlettiler. Daha bile fazla olabilir. Bunlar sizin gündelik hayatta söyleyebileceğiniz türde şarkılar değildiler. İnsan hafızasının sınırlarını düşündüğünde, bu kadar şarkıyı ezberlemek gerçekten de çok zordur. Özellikle de bu insanların bazılarının okuryazar olmadığını düşünürseniz, bu hiç de kötü bir işkence etme yöntemi değildir. Kişi, bu marşları ezberlemezse, dayanması mümkün olmayacak işkenceyle karşılaşacağı baskısı altındadır. Ezberlesen de copu yersin. En azından yüz kere (2003: 189-90).

Uygun adım yürürken, askerî marşları ya da konuşmaları okur ya da dinlerken genelde bunlara Mustafa Kemal Atatürk’ün resimleri, bayraklar ve diğer alet edavat eşlik ediyordu. Duvarlara Atatürk’ün, Kenan Evren’in ve tarihî Türk şahsiyetlerinin veya olayların resimlerini yapmak, en yaygını “Ne mutlu Türk’üm diyene” olmak üzere çeşitli milliyetçi sloganları cezaevi duvarlarına yazmak için mahkûmların paralarına el konuluyordu (Kaleli, 2003: 166). Üstelik bazen tüm cezaevi blokları, Türkleştirme sürecini “kolaylaştırmak” için Türk bayrağının renginde boyanıyordu. Diyarbakır’ın eski mahkûmlarından Felat Cemiloğlu şöyle diyor: “33 nolu hücre bloğuna girdiğimizde güneş batıyordu. Tüm pencereler kapatılmış ve ortasında ay yıldız olacak şekilde kırmızıya boyanmıştı. O yüzden son derece loştu. Bize bunun bir atölye olduğunu söylediler” (aktaran Cemal, 2003: 27). Bu tip bir işkence görüş zamanlarında da devam etti. Bazı tanıklıklar ana görüşme salonunda kocaman bir “Türkçe konuş, çok konuş” tabelasından bahseder. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, cezaevinde de Kürtçe konuşmak çok sıkı bir biçimde yasaklanmıştı ve Kürtçe konuşma çok ciddi şekilde cezalandırılıyordu. Pek çok mahkûm bir tek Kürtçe bilen akrabalarıyla (özellikle de annelerle) konuşmadıklarını, “sessiz cezaevi görüşleri” yaptıklarını anımsıyor (*Serbestî*, 2003: 88). Nuri Sınır şöyle hatırlıyor:

Altı ay boyunca Türkçe bilmediği için annemle konuşamadım ve benim de Kürtçe konuşmam yasaktı. Annem beni düzenli olarak ziyaret ederdi. Ancak tek yapabildiğimiz tek bir söz söylemeden birbirimizin gözlerinin içine bakmaktı... Altı ay boyunca anneme nasıl olduğunu sormadım (*Serbestî*, 2003: 118).

Diyarbakır Cezaevi’ndeki uygulamalara karşı mahkûmlar, dönem dönem koşulları iyileştiren, ulusal ve uluslararası dikkatleri çeken çetin direnişler de göstermişlerdir. 1980’lerin başında işkenceye karşı protesto için mahkûmlar ayaklanmış, açlık grevleri yapmış; kişiler ya da gruplar halinde intihar eylemleri düzenlemişlerdir. Örneğin, Kemal Pir, Hayri Durmuş, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek gibi mahkûmlar 1982’deki açlık grevi sırasında ölmüş, bazıları sakat kalmıştır. Aynı yıl 21 Martta, geleneksel Kürt yeni yılı *Newroz*’da, PKK üyesi Mazlum Doğan protesto için kendisini hücrelerinde asmıştır. 18 Mayıs’ta dört genç mahkûm, Mahmut Zengin, Eşref Anyık, Ferhat Kutay ve Necmi Öner, gazeteleri rulo yapıp üzerine boya sıktıktan sonra elele tutuşup protesto için kendilerini canlı canlı ateşe verdiler ve o zamandan beri Kürt toplumsal hafızasında ve PKK’nin şehitlik söyleminde önemli birer figür haline geldiler. İşkenceye ve Kürtçe yasağına karşı dil de direnişin bir parçasıydı. Daha fazla işkence riskine rağmen, Kürtçe konuşma, şarkı söyleme ya da slogan atma kolektif ruh halini

arttırmanın ve muhalefet etmenin bir yoluydu. “Kürtçe bir şarkı söylemeye başladık. O bizim bir arada olma biçimimizi” (Zana, 1997: 33).

1980’lerin ortasına ve sonlarına doğru Türkiye’nin bir tür parlementer demokrasiye geçiş sürecinde Diyarbakır’daki mahkûmların koşulları iyileşmeye başladı. Pek çok mahkûm göstermelik duruşmalardan sonra salınmıştı. Diyarbakır 5 No’lu Askeri Cezaevi’nin mirası bugün ne Türkiye’nin ne de “vahşet dönemi”nden sağ çıkanların peşini bırakmıştır:

Bugün ben 43 yaşdayım ve ne zaman Diyarbakır Cezaevi bahsi açılrsa gerçeklikle bağımlı yitiriyorum. Kendimi kontrol edemiyorum; bağırarak, ağlamak ve çılgınlık atmak istiyorum. Karım ve bir çocuğum var. Geniş bir ailem ve bir sürü arkadaşım var. Bazen kendimi kontrol edemiyorum ve herkesin önünde gözyaşlarına boğuluyorum, ağlıyorum, ağlıyorum (Düzel, 2003).

Sonuç

İşkence nadiren sadece bilgi edinmekle ilgilidir. “Kötü” insanların kendi “sadist arzuları”nın tesiriyle yaptıkları bir şey de değildir. İşkence keyfi bir uygulama olmaktan ziyade, iç/dış “düşmanlara” karşı devletin desteklediği ve “bizi”, “bizim yaşam tarzımızı” ve “ülkemizi” koruma söylemiyle meşrulaştırılan sistematik pratikler olarak anlaşılmalıdır. Bu makale, Türkiye’de işkencenin Türkiye’nin ulus inşa projesinin tarihsel sürecinin bir parçası olarak analiz edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. İşkence, iktidardaki Kemalist siyasi ve askeri elitlerin elinde, siyasi ve etnik olarak homojen bir millet yaratma projesinde ve bu projenin karşısındaki yerel muhalefetin ezilmesinde çok önemli bir araç olmuştur.

Bu makale, Türkiye Devleti’nin asimilasyon politikalarına karşı Kürt ulusal direnişini bastırma siyasetinin bir parçası haline gelen sistematik işkenceyi 1980’lerdeki Diyarbakır Askeri Cezaevi’ndeki üzerinden tartışmaktadır. Pek çok tanıklık, işkencenin Türkleştirmenin bir yolu olarak kullanıldığı cezaevinin, Kürt mahkûmların aşağılanması, cezalandırılması ve “rehabilite edilmesi”nde bir laboratuvar gibi işlediği topyekün bir terör ve vahşet durumuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, işkenceyi 1982 Anayasası’nın vücut bulup doğrudan hayata geçirildiği ve “Türklüğü” mahkûmların bedenlerine ve zihinlerine kazınma sürecinin bir parçası olarak görebiliriz. Son olarak, Türkleştirme olarak işkence; (tamamına ermemiş) Kemalist asimilasyoncu bakışından gelen, “Türklerden” oluşan homojen bir ulus devlet yaratma ve sürdürme projesinin bir parçası olmuştur ve pek çok açıdan olmaya da devam etmektedir.

Kaynakça

Bakan Akkaya: “Zero Tolerance Policy” on Torture Ends in Fiasco. 2008 (27 Ağustos).
Today’s Zaman.
<http://www.todayszaman.com/tzweb/detaylar.do?load=detay&link=151354> (Erişim tarihi 24 Eylül 2008).

[Amnesty International] *Turkey: Testimony on Turkey*. 1985. London: AI Publications. 1985.
[Amnesty International]. *The State of the World’s Human Rights*. 2008. London: AI Publications.

- Beşikçi, İsmail. 1997. *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Bila, Fikret. 2007. *Komutanlar Cephesi*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Bush: Nation in Struggle to Preserve Civilization,” CNN.com, 12 Eylül, 2006, görülme tarihi 19 Eylül, 2008, <http://www.cnn.com/2006/US/09/11/bush.memorials/index.html>.
- Casessa, Antonioni. 1990. *Human Rights in a Changing World*. Cambridge: Polity.
- Cemal, Hasan. 2003. *Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Düzel, Neşe. 2003 (23 Haziran). Üç Yılı “Cehennem”de Geçirdi. *Radikal.com.tr*. <http://www.radika.com.tr/haber.php?haberno=79191> (Erişim Tarihi 23 Ağustos 2003).
- Elkins, Caroline. 2005. *Imperial Reckoning: The Untold Story of Britain’s Gulag in Kenya*. New York: Henry Holt & Co.
- Foucault, Michelle. 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Çev. Alan Sheridan). New York: Vintage.
- Graham, Shane. 2001. Apartheid Prison Narratives, the Truth and Reconciliation Commission and the Construction of National (Traumatic) Memory. (Ed.) Graeme Harper, *Colonial and Postcolonial Incarceration*. London and New York: Continuum.
- İmset, İsmet. 1996. Terrorists or Freedom Fighters?. *International Journal of Kurdish Studies*, 10 (½).
- İşkence Atlası*. 2008. Ankara: THİV Yayınları.
- Kelman, Herbert C. 1995. The Social Context of Torture: Policy Process and Authority Structure. (Ed.) Ronald D. Crelinsten & Alex Pç Schmid. *The Politics of Pain: Torturers and Their Masters*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lazreg, Marnia. 2007. *Torture and the Twilight of Empire: from Algiers to Baghdad*, NJ & Oxford: Princeton University Press.
- Mavioğlu, Ertuğrul. 2004. *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: Babil Yayınları.
- McDowall, David. 2000. *The Modern History of the Kurds*. London: I. B. Tauris.
- Paker, Murat. 2004. Boğazımızdaki Yumru: Türkiye’de İşkence. *Birikim*, 172.
- Parry, John T. 2010. *Understanding Torture: Law, Culture and State Violence*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Rejali, Darius M. 1993. *Torture and Modernity: Self, Society, and State in Modern Iran*. Boulder, CO: Westview Press.
- Serbesti 14*: “Diyarbakır 5 No’lu Askeri Cezaevi”. 2003 (Eylül/Ekim).
- Soğuk, Nevzat. 1993. Reflections on the “Orientalized Orientals”. *Alternatives*, 18 (3): 361-384.
- Staying Alive by Accident: Torture Survivors from Turkey in the UK*, Medical Foundation. 1999. London. Medical Foundation for Care of Victims of Torture.
- Turkey Apology Over Prison Death. 2008 (14 Ekim). *BBCNews.co.uk*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/7670678.stm> (Erişim tarihi 17 Ekim 2008).
- Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanlığı, 27 Nisan Tarihli Basın Açıklaması. 2007 (27 Nisan). http://tsk.mil.tr/10_ARSIC/10_1_Basin_Yayin_Faalitleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_o8.html (Erişim Tarihi 1 Ekim 2008).
- Yavuz, Hakan. 2001. Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7 (3).

- Yıldız, Kerim & Muller, Mark. 2008. *The European Union and Turkish Accession: Human Rights and the Kurds*. London ve Ann Arbor: Pluto Press.
- Yıldız, Ahmet. 2001. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zana, Mehdi. 1997. *Prison No.5: Eleven Years in Turkish Jails*. Watertown, MA: Blue Crane Books.
- Zeydanlıoğlu, Welat. 2008. The White Turkish Man's Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. (Ed.) G Rings and A Ife, *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.